

כחכות יוסף

בין פרשת השבוע שעבר לכין פרשתנו נפל דבר. נראה כאילו השבוע שחלף בין הפרשות היה בעצמו חלק מהסיפור.

פרשת וישב, שסיפרה על חייו המוקדמים של יוסף, התמקדה לא במה שקרה לו, אלא במי שגרם לכך לקרות. לכל אורך מסע רכבת-ההרים הזה מצטייר יוסף כסביל, לא כפעיל; כזה שעושים-לו, לא כעושה; כמושאם של הפעלים, לא כנושאם.

אביו הוא שאהב אותו ונתן לו את כותונת הפסים. אחיו הם שקינאו בו ושנאו אותו. הוא חלם חלומות, אבל החלומות אינם מעשה נשלט, אלא הם פורצים אל תודעתנו הרדומה בדרך נעלמה שעוד לא פענחנו עד תום.

הלאה. האחים שָׂרְעוּ את הצאן הרחק מהבית זממו להרוג אותו. הם השליכוהו לבור. הוא נמכר לעבד. בבית פוטיפר הוא עלה לגדולה, אך הכתוב יוצא מגדרו כדי להבהיר לנו שהצלחתו של יוסף לא באה מאתו אלא מאת ה': "וַיְהִי ה' אֶת יוֹסֵף וַיְהִי אִישׁ מְצַלִּיחַ וַיְהִי בְּבֵית אֲדֹנָיו הַמִּצְרִי. וַיֵּרָא אֲדֹנָיו כִּי ה' אִתּוֹ וְכָל אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה ה' מְצַלִּיחַ בְּיָדוֹ" (בראשית לט, ב-ג).

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

אשת פוטיפר ניסתה לפתותו ולא עלה בידה. גם הפעם יוסף היה סביל, לא פעיל. היא חיזרה אחריו, לא הוא אחריה. עד שלבסוף - "וַתִּתְּפֹשֶׁהוּ בְּבִגְדוֹ לְאֹמֶר שְׂכָבָה עִמִּי, וַיַּעֲזֹב בְּגָדוֹ בְּיָדָהּ וַיֵּנָס וַיֵּצֵא הַחוּצָה" (שם יב). היא השתמשה בכגרו כראיה לאשמתו, והובילה למאסרו באשמת שווא. ליוסף לא הייתה אפשרות להוכיח את חפותו.

בכלא עלה יוסף לגדולה כמו בבית פוטיפר, ונעשה מנהיג מקומי, ראש לאסירים - אך גם פה יוצאת התורה מגדרה לייחס את ההצלחה לא ליוסף אלא להתערבות ההשגחה העליונה: "וַיְהִי ה' אֶת יוֹסֵף וַיֵּט אֵלָיו חֶסֶד וַיִּתֵּן חֲנוּ בְּעֵינָיו שֶׁר בֵּית הַסֵּהָר... אֵין שֶׁר בֵּית הַסֵּהָר רָאָה אֶת כָּל מְאוּמָה בְּיָדוֹ, בְּאֶשֶׁר ה' אִתּוֹ וְאֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה ה' מְצַלִּיחַ. (שם כא-כג). ומשניגש יוסף לפתור את חלומות חבריו האסירים שר המשקים ושר האופים, הדגיש תחילה באוזניהם שהפותר האמתי הוא ה': "הֲלוֹא לְאֱלֹהִים פְּתָרְנִים; סִפְרוּ נָא לִי" (מ, ח).

אין דומה לכך בתנ"ך כולו. כל מה שקורה ליוסף הוא תוצאת מעשים של אחרים: אביו, אחיו, אשת אדונו, שר בית הסוהר ואלוהים עצמו. יוסף הוא ככדור משחק בידי העולם.

ואז, לראשונה, מחליט יוסף לקחת את גורלו בידיו. הוא יודע, מפתרון החלום, ששר המשקים עתיד לחזור לתפקידו, ומבקש ממנו להעלות את עניינו בפני פרעה: "כִּי אִם זְכַרְתִּנִּי אֲתָדָּךְ כְּאֲשֶׁר יִיטֵב לְךָ וְעָשִׂיתָ נָא עִמָּדִי חֶסֶד וְהִזְכַּרְתִּנִּי אֶל פְּרַעֲהַ וְהוֹצֵאתִנִּי מִן הַבַּיִת הַזֶּה. כִּי גָנַב גָּנַבְתִּי מֵאֶרֶץ הָעִבְרִים וְגַם פֶּה לֹא עָשִׂיתִי מְאוּמָה כִּי שָׂמוּ אֹתִי בְּבוֹר" (מ, יד-טו).

ובאופן שתיארנו לעצמנו. יוסף רצה לצאת מהכלא, והוא אכן יצא. אבל לא מיד, ולא מפני ששר המשקים הזדרז לעשות את מה שהבטיח ליוסף.

הסיפור מלמד אותנו דבר יסודי על היחס בין חלומות להישגים. יוסף היה החולם הגדול של התורה, וחלומותיו בדרך כלל התגשמו. אבל לא בדרך שהוא או מי ממכריו יכלו לצפות. בסוף פרשת השבוע שעבר, כשיוסף יושב בכלא ואין לדעת אם ישתחרר אי פעם, נראה היה שחלומותיו נחלו כישלון מחפיר. נדרשנו לחכות שבוע, שמץ מן השנתיים שיוסף נדרש לחכות, עד שגילינו שהכישלון היה זמני.

אין הישג בלי מאמץ. זהו העיקרון הראשון. אלוהים הציל את נוח מהמבול, אבל תחילה נדרש נוח לבנות תיבה. ה' הבטיח לאברהם את הארץ, אך אברהם צריך היה לקנות ביוקר את מערת המכפלה לקבור בה את שרה. ה' הבטיח לבני ישראל את הארץ, אך הם נחלו אותה רק במלחמות רבות. יוסף נעשה מנהיג, כפי שחלם – אך תחילה היה עליו ללטש את כישוריו המעשיים והמנהליים, קודם בבית פוטיפר ואז בבית הסוהר. אפילו כשה' מבטיח לנו שדבר מה יקרה, הוא אינו קורה בלי מאמץ מצדנו. הבטחה אלוהית איננה תחליף לאחריות אנושית. נהפוך הוא: ההבטחה היא קריאה לאחריות.

אך במאמץ לכדו אין די. אנו צריכים סיעתא דשמיא, את עזרת ה'. אנחנו צריכים את הענווה להודות שאנו תלויים בכוחות שאינם בשליטתנו. בספר בראשית כולו אין מי ששם שמיים שגור על פיו יותר מיוסף. הוא ייחס לה' כל אחת ואחת מהצלחותיו. הוא הכיר בכך שבלי ה' לא יכול היה לעשות את אשר עשה. ומתוך הענווה הזו באה לו הסבלנות.

עוול על עוול נעשה ליוסף, עוול גניבתו ועוול מאסרו, והוא מזהה את ההזדמנות החד-פעמית לזכות בחופש. אך פרשת וישב מסתיימת במכה הטורפת את התקווה: "וְלֹא זָכַר שֶׁר הַמְּשָׁקִים אֶת יוֹסֵף נִישְׁפָּחֵהוּ" (מ, כג). ההכפלה "ולא זכר – וישכחהו" מדגישה את ההתרסקות. אנחנו חושבים על יוסף שלאחר שחרורו של שר המשקים, המחכה יום יום לחדשות טובות והן אינן באות. תקוותו האחרונה אבדה. הוא לעולם לא ישתחרר. או כך זה נראה. סוף הפרשה.

כדי להבין את כוחו של אנטי-קלימקס זה, עלינו לזכור שרק לאחר המצאת הדפוס, משנעשו הספרים זמינים לכול, יכול האדם הממוצע לדעת מה קורה בהמשך הסיפור באמצעות הפיכת דף פשוטה. עד אז, הציבור הרחב הכיר את סיפורי התורה בעיקר משמיעת קריאת התורה בבית הכנסת. מי ששמע את הסיפור בפעם הראשונה היה צריך לחכות בסבלנות שבוע שלם כדי לדעת מה קרה ליוסף מששכח שר המשקים את הבטחתו – האם יצא מבית הסוהר.

חיתוך הסיפור, באמצעות סימון סופה של פרשת וישב ותחילתה של פרשת מקץ, זימן אפוא לציבור מעין המחשה בזעיר אנפין למה שחווה יוסף בכלא: ההמתנה המייסרת. יוסף חיכה לא שבוע, אלא שְׁנָתַיִם יָמִים. רק אז חלם פרעה את חלומותיו שאיש בחצרו לא ידע לפתור, ושר המשקים נזכר סוף סוף בפותר החלומות שפגש בכלא. יוסף הובא אל פרעה, ובתוך שעות ספורות נסק מבידא עמיקתא לאיגרא רמא: מאסיר חסר תקווה הפך למשנה למלך האימפריה הגדולה בעולם.

מה פשר שרשרת המאורעות היוצאת-דופן הזו? היא מספר לנו דבר חשוב. ה' עונה לתפילותינו, אבל לאו דווקא במועד

לרבים מהאישים שהגיעו להישגים דגולים היה שילוב נדיר זה של תכונות. מצד אחד, הם עבדו קשה. הם התייגעו, הם התאמנו, הם שאפו. מצד שני, הם ידעו שלא רק היד שלהם כותבת את תסריט חייהם. השתדלותנו איננה קובעת לכדה את התוצאה. על כן אנו מתפללים, וה' עונה לתפילותינו – אך לא תמיד בזמן ובדרך שציפינו להם. (וכמובן, לפעמים הוא עונה לנו בשלילה).

הגמרא² אומרת זאת בדרך פשוטה. היא שואלת, "מה יעשה אדם ויתעשר?" – ועונה: "ירבה בסחורה, ויישא וייתן באמונה", כלומר יעשה עסקים רבים, ויעשה אותם ביושר. אך כאן עולה השאלה המתבקשת: "הרבה עשו כן ולא הועילו!". והגמרא עונה על כך: "אלא יבקש רחמים ממי שהעושר שלו", מהקב"ה. מדוע, אם כן, לטרוח במסחר? תשובת הגמרא: אין די באחד בלי השני. אנחנו צריכים את שניהם: את המאמץ האנושי ואת האימוץ האלוהי. מבחינה מסוימת עלינו להיות סבלנים וחסרי סבלנות גם יחד: חסרי סבלנות כלפי עצמנו, וסבלנים בהמתנתנו לה' שיעתיר את ברכתו על השתדלותנו.

העיכוב בן השבוע בין ניסיונו הכושל של יוסף לצאת מבית האסורים לבין הצלחתו שבאה לבסוף נועד ללמד אותנו את האיוון העדין הזה. אם נעבוד קשה דיינו, ה' יחון אותנו בהצלחה – אך זה יקרה לא בזמן שאנו רוצים, אלא בזמן הנכון.

1. כמאמר רש"י על יוסף בפירושו לבראשית לט, ג.
2. תלמוד בבלי, נידה ע"ב.